

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BADIY MATNLARDA HIS-TUYG'UNI IFODALOVCHI IBORALARNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI.

Jumatova Buvijon Ulug'bekovna

Urganch davlat universiteti, 231-Lingvistik (ingliz tili) magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola leksikologiyaning bir bo'limi frazeologiya sohasiga bag'ishlangan bo'lib, unda asosan ingliz va o'zbek tilshunosligidagi sifat komponentli frazeologizmlar lingvomadaniy jihatdan qiyosiy tahlil qilinib, ma'lum bir millatning mentaliteti, madaniyati, urf-odatlar va an'analarini o'zida aks ettirgan frazeologik birliklar haqida qimmatli ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: fraza, frazeologizm, lingvokulturologik, leksema, morfema, sintaktik bog'lanish, sifat komponentli iboralar, komparativ iboralar, lingvomadaniy.

KIRISH

Lingvokulturologiya madaniyashunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida yuzaga kelgan umumlashma fan bo'lib, til va madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bog'liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks yetishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Bir tomondan lingvokulturologiya insoniyatning madaniy til faktoridagi o'rnini, ikkinchi tomondan yesa, til faktoridagi insonning o'rnini o'rganadi. Har bir til, til egalarining tarixi bilan juda yaqindan bog'lanib turadi va ularning an'anaviy kundalik hayoti, jo'g'rofiyasi, madaniyati haqida yozilmagan ba'zi bir maxsus jihatlarni ham o'zida namoyon etadi.

Til va madaniyat munosabatlarini ilk bora nemis olimi V.fon Gumbolt o'z asarlarida quyidagicha ifoda etadi: "Inson tili unga predmet haqidagi ma'lumotni qay tarzda yetkazsa, shu bilan yashaydi. Har qanday til shaxs mansub bo'lgan xalqni uning yashash tarzini ifoda yetadi" M.M.Pokrovskiy, G.V.Stepanov, A. A. Potebnya, D.S.Lixachev va Y.M.Lotman, F.i.Busayev o'z tadqiqotlari samarasi o'laroq lingvokulturologiyani fan sifatida ilmiy asoslab berdi.

O'zbek tilshunosligida lingvomadaniyashunoslik masalalariga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar S'H.Safarov, D.Xudoyberganov, N. Mahmudov va Sh. Usmanovalar tomonidan olib borilgan.

So'ngi yillarda O'zbek frazeologizmini boshqa tillar bilan qiyoslagan holda lingvokulturologik, kognitiv ilmiy nuqtai nazardan o'rganishga katta ahamiyat berilmoqda. Jumladan B.Safaraliyev, G.Boqiyeva, N.Nasrullayevalar iboralarni semantik jihatdan diniy, afsonaviy, tarixiy, adabiyot bilan bog'liq, jo'g'rofiy va milliy konseptual sohalarga bo'lib tadqiq qilgan. Professor A.Mamatov iboralarning tarixiy

etimologik jihatdan turli yo`llar bilan shakllanganligiga to`xtaladi. Olimning fikricha frazeologik birliklar birinchidan, o`zbek voqeligi asosida shakllangan, ikkinchidan, qardosh va noqardosh tillardan o`zlashtirish va kalkalash yo`li bilan kirib kelgan frazeologizmlarni farqlanishini ta`kidlaydi.

Shavkat Rahmatullayev “O`zbek tilining izohli frazeologik lug`ati” kitobida O`zbek tilshunosligidagi iboralarning asosiy qismini fe`l frazeologik birliklar tashkil qilishini, shuningdek ot komponentli, sifat va ravish komponentli iboralarni ham tilga oladi.

Xitoylik tadqiqotchi YU Vang ingliz iboralarini sintaktik jihatdan sakkizta kategoriyaga ajratadi.

- 1) Sentence idioms. - Gap iboralar. Butter wouldn't melt in your mouth. Your chickens come home to roost.
- 2) Semi-sentence idioms.- Yarim gap iboralar. Take the bad with the good, keep a bady eye on smb/sth.
- 3) Verbal phrases.- Fe`lli birikmalar. Beat up, come across.
- 4) Prepositional phrases.- Predlogli brikmalar. By the dozen, in doubt.

Internet manbalariga nazar tashlaydigan bo`lsak “Idioms and Phrases” kabi ko`pgina mobil ilovalarda iboralar leksik kategoriya asosida taxlab chiqqan. Misol uchun “Age” yosh, leksemasiga doir barcha iboralar shu guruhga jamlangan. “Act one`s age -yoshiga yarasha qiliq qilmoq”, “golden age –oltin davr”, “age out of something- yoshi o`tib qolmoq” yoki animal, clothes, colours, crime, death, life (hayvon, kiyim kechak, ranglar, jinoyat, o`lim, hayot) kabi ko`plab kategoriyalarga bo`lib, o`sha lekseмага doir iboralarni bir joyga jamlagan. Bunday yondashuv til o`rganuvchilarga o`ziga hos qulaylik yaratadi.

Frazeologizmlarni o`rganish jarayonida ingliz tilidagi sifat komponentli iboralar anchagina ekanligiga va ularni morfologik jihatdan turlarga bo`lib o`rganish va tahlil qilish maqsadga muvofiq deb o`ylayman. Shu o`rinda sifat komponentli iboralarni grammatik tuzilishiga ko`ra qiyidagi guruhlarga bo`linadi.

- 1) Oddiy darajali sifat komponentli frazemalar. (young at heart, white lie, black market, a sunny smile, a cash cow)
- 2) Qiyosiy darajali sifat komponentli frazemalar.(Blood is thicker than water)
- 3) Ortirma darajali sifat komponentli frazemalar. (Your nearest and dearest)
- 4) Teng qiyoslangan sifat komponentli iboralar.(**As gentle as a lamb, as tall as maypole**)
- 5) Va bog`lovchsi bilan bog`langan sifat komponentli iboralar.(Bright-eyed and bushy-tailed, alive and well)

ODDIY DARAJADAGI SIFAT KOMPLEMENTLI IBORALAR.

Ingliz tilidagi sifat komponentli iboralarni o`rganishimiz jarayonida ular asosan aniqlovchi yoki kesim vazifasida qo`llanishiga, o`zbek tilida esa gapda sifatlovchi aniqlovchi sifatida namoyon bo`lishiga guvoh bo`ldik.

“**An old chestnut**” iborasi ilk bora 19 asrda Angliya va Amerikada mashxur bo`lgan, Uilyam Daymond qalamiga mansub “Broken Sword” asaridagi ikki qahramon o`rtasidagi suhbatda tilga olingan bo`lib, hozirda yeski, ko`p marotaba aytilgan va zerikarli bo`lib qolgan hazil va hikoyalarga nisbatan ishlatiladi. O`zbek tilida uning muqobili sifatida “**siyqa gap, siyqasi chiqqan hazil**” – ko`p qo`llangan, ishlatilaverib ko`ngilga urgan, me`daga tekkan (gap, so`z, ibora va sh.k) iborasi o`zbek xalqining og`zaki va yozma nutqida qo`llanilishini qiyidagi misolda ko`rishimiz mumkin. “Podshohni amri vojib,- dedi alloma, siyqa eski gapni ishlatishga majbur bo`lib.”

“**Thick skin**” –“**Terisi qalin**” uncha- muncha gap kor qilmaydigan, beti qattiq.

I don` t worry about what he says- I have a very thick skin. Menga uning nima deganlari qiziq yemas- mening terim juda qalin.

“**Thin skin**” –“**Terisi yupqa**” uncha -muncha gapni ko`tara olmaydigan. If you have thin skin, you`ll never survive in politics. Agar sen shunaqa tering yuqa bo`lsa siyosat olamida tirik qola olmasan.

“**A blind alley**” –“**Boshi berk ko`cha**” iborasi yo`lini, ilojisini toppish qiyin bo`lgan mushkul ahvol; noaniq, tumanli, oxiri ko`rinmagan, foydasiz ish ma`nolarini anglatadi. Sooner or later they will have to realize that this is a blind alley and that they need to rethink their own strategies. Ertami kechmi ular boshi berk ko`chada ekanligini anglashi va o`z strategiyalarini qayta ko`rib chiqishlari kerak.

QIYOSIY DARAJADAGI SIFAT KOMPONENTLI IBORALAR.

Ingliz tilida qiyosiy darajali sifatlardan tarkib topgan iboralarni tahlil qilarkanmiz ularning o`zbek tilidagi muqobillarining hammasida ham sifat so`z turkumi ishtirok etmagan. “**Blood is thicker than water**” iborasida **thicker** so`zi qiyosiy darajada ishlatilgan bo`lib so`zma-so`z “**qon suvdan quyuproq**” deb tarjima qilinadi. Ingliz millatiga mansub kishilar oilaviy rishtalar boshqa munosabatlardan ustunligini ko`rsatuvchi mazkur iboraning o`zbek tilidagi ekvivalenti sifatida “**et bilan tirnoq**”, “**etni tirnoqdan ajratib bo`lmas**” iborasi o`z nutqimizda ko`p bora uchraydi. Morfologik jihatdan turli so`z turkumlaridan tuzilgan bo`lsada, semantic jihatdan bir ma`noni ifodalaydi. Qondoshlik, jigarchilik, bir ota-onaning farzandlari o`rtasidagi mehr-muhabbat rishtalari o`zbek millatida qanchalik qadrlansa, ingliz madaniyashunosligida ham o`ziga xos o`rni borligini ushbu ibora misolida anglashimiz mumkin

ORTIRMA DARAJADAGI SIFAT KOMPONENTLI IBORALAR

Ingliz tilidagi iboralarni o`rganar yekanmiz ortirma darajadagi sifatlardan tarkib topgan frazeologik birliklar juda kam ekanligiga guvoh bo`ldik . “**The oldest trick in the book**” oldin ko`p marotaba qo`llanilgan bo`lsada , haliyam o`z samarasini

beradigan hiylalarga nisbatan ishlatiladigan ushbu iboraning o'zbekcha muqobili sifatida “**eski nayranglar**” frazemasini qo'llaymiz. “**B e your own worst enemy**”- “**o'z –o'ziga dushman bo'lmoq**” Tovusning go'zalligi o'zining dushman. Bu gapda tovusning go'zalligi ko'p hollarda unga ziyon etkazishiga olib kelishi nazarda tutilgan. “**The best (or greatest) thing since sliced bread**” bu ibora ilk bora 1950 yillarda yarim kesilib qadoqlangan nonlarni reklama qilishda ,asl ma'noda qo'llanilgan bo'lsada , hozirda u haddan tashqari yaxshi, yangi g'oya, narsa, kashfiyot yoki shaxslarga nisbatan eng yaxshisi degan ma'noda haqiqiy yoki kinoyali ta'rifni ifodalaydi. Eng yaqin qarindoshlar va do'stlarga nisbatan “**Your nearest and dearest**” iborasi mavjud ir. **It's a small gathering-we're inviting only a dozen or so of our nearest and dearest. Bu kichkina yig'in, biz bor yo'g'i o'ntacha eng yaqin qadrdonlarimizni taklif qilganmiz.**

TENG QIYOSLANGAN SIFAT KOMPONENTLI IBORALAR.

As....as (dek, day, kabi) bog'lovchisi yordamida qiyoslangan bunday siflat komponentli iboralar miqdori o'zbek tiliga qaraganda ingliz tilida ko'proq ekanligini tahlillar natijasida ma'lum bo'ldi. Quyida keltirilgan so'z birikmalari o'z ma'nosini yoqotib, ko'chma ma'no hisobiga turg'un birikmaga aylangan. Ingliz tilidagi komparativ frazeologik birliklar sifat komponentli iboralarning eng katta qismini tashkil qiladi. Qiyosiy darajadagi sifat komponentli iboralarda ot ko'p hollarda ko'plikda ishlatiladi **strong as horses**. Teng bog'langan qiyosiy iboralar as, bog'lovchisi bilan boshlanishi, yoki aksincha birinchi as tushib qolishi mumkin, lekin ikkinchi as gapda qo'llanilishi shart: proud as a peacock-tovusday mag'rur.

XULOSA

Tadqiqot jarayonida ingliz va o'zbek tillarida sifat komponentli frazeologizmlar ajratilib, morfologik, semantik hamda lingvomadaniy jihatdan tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek millatlari bir-biridan farq qilishiga qaramay, sifatlardan tarkib topgan iboralarning ma'nosi bir-biriga juda yaqin. Ularning aksariyati ikkala tilda ham insonning fazilatlari yoki qusurlarini tasvirlashga xizmat qiladi. Ingliz va o'zbek tillaridan tanlab olingan idiomatic iboralar lisoniy-madaniy mazmuni asoslab berildi.

REFERENCES

1. Gumbolt V. Fon. Язык и философия культуры. М-1985
2. Sayidrahimova N., Qobulova U. Lingvokulturologiya – tilshunoslikning alohida sohasi // O'zbek tili va adabiyoti, 2015. – №4. – B. 87-91.
3. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: “O'zbekiston milliy yensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2013; Xudoyberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini: Filol. fan. d-ri. ... diss. – Toshkent, 2015; Mahmudov N.

4. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2015. – №3. – B. 3–12; Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – №5. – B. 3–16;
5. Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. – Toshkent: ToshDS'HI, 2017. – 254 b.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. 5. Abdugaffor Mamatov professor "Frazeologik birliklar tahlili: lingvokulturologik yondashuv." Abdugaffor Mamatov professor "Frazeologik birliklar tahlili: lingvokulturologik yondashuv."